

УДК 069.4(477)“2019”

© *Ярослава ПАСІЧКО*

АНАЛІЗ РОБОТИ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ З НАУКОВОГО КОМПЛЕКТУВАННЯ ЗА 2019 р.

За тематичним принципом проаналізовано нові надходження, які поповнили фондову колекцію. Вони не лише стали джерелом для дослідження історичного змісту й контекстів довоєнного, воєнного та повоєнного періодів історії України, а й посіли відповідне місце в експозиційному просторі музею. Окреслено напрями дальшого комплектування фондової колекції з огляду на реалії сьогодення та потреби в суспільстві.

Ключові слова: *Друга світова війна, Національний музей історії України у Другій світовій війні, російсько-українська війна, музейний предмет, комплектування, експозиція, фондові колекції.*

Минулий 2019 р. був непростим для українського суспільства: шостий рік російсько-української війни, вибори шостого Президента України, дострокове припинення діяльності Верховної Ради VIII скликання тощо. Такі складні політичні виклики вимагали від Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс як установи, що досліджує історичний зміст і контексти довоєнного, воєнного та повоєнного періодів історії України, не лише миттєвого реагування, а й правдивого висвітлення історичних фактів мовою музейних реліквій, переосмислення подій та наслідків світових війн, що стали безпосередніми причинами нових бойових дій на теренах нашої держави.

Метою цієї наукової довідки є чіткий аналіз нових надходжень, а саме унікальних артефактів, що поповнили фондові колекції музею у 2019 р., не лише ставши джерелом для дальшого дослідження історичного змісту, а й посівши відповідне місце в експозиційному просторі музею.

Нині фондові колекції музею налічують 397 180 одиниць музейних предметів (327 430 одиниць основного та 69 750 – науково-допоміжного фондів). Проте комплектування фондів як планомірний, цілеспрямований процес виявлення та збору предметів музейного значення для формування й поповнення музейного зібрання залишається одним із головних напрямів роботи науковців. Щороку фондозбірню музею поповнює більш ніж

3 тис. музейних предметів основного фонду. У 2019 р. фондіві колекції збагатилися на 2378 одиниць основного, 936 – науково-допоміжного фонду. Такий невисокий, порівняно з минулими роками (2018 р. – 3654 одиниці основного фонду, 2017 р. – 5069), показник надходження предметів музейного значення зумовлений тим, що перед науковим колективом стояла мета – втілення масштабних виставкових проєктів із сучасним поглядом як на події Другої світової, так і на реалії сучасної російсько-української війни.

Наукове комплектування в музеї здійснюється відповідно до наукової концепції, що ґрунтується на засадах діяльності Меморіального комплексу на 2012–2020 рр. та науково-фондової роботи на 2016–2020 рр., у яких викладено завдання, принципи, форми та методи комплектування.

У 2019 р. з урахуванням кардинального перегляду та потреби дальшого розвінчування неправдоподібних уявлень як про окремі складники історії Другої світової війни, так і про історію збройних конфліктів України у ХХ–ХХІ ст. загалом, була продовжена робота з формування й тезаврування фондозбірні Меморіального комплексу. Науковці акцентували увагу на соціально-гуманітарних складниках війни, аспектах, що висвітлюють життя людини в екстремальних умовах, наслідки воєнних катастроф для України. У процесі відбору предметів музейного значення перевагу надавали тим, які мають репрезентативні сліди історичного минулого та об'єктивно й повно відображають суспільний розвиток.

Традиційно наукове комплектування здійснювалося у співпраці з:

- Міністерством оборони України;
- Українським інститутом національної пам'яті;
- Департаментом вшанування пам'яті та зв'язків з громадськістю Міністерства у справах ветеранів, тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України;
- архівними, музейними та бібліотечними установами України і зарубіжжя;
- представниками Об'єднаного оперативного штабу Збройних сил України (далі – ЗСУ);
- прес-службами військових частин ЗСУ та Національної гвардії України;
- органами місцевого військового управління (військкомати України);
- громадськими та пошуковими організаціями;
- спілками, асоціаціями та земляцтвами, які об'єднують ветеранів, учасників бойових дій АТО, представників етнокультур;
- товариствами депортованих українців;
- представниками української діаспори;
- вітчизняними та зарубіжними видавництвами;
- представниками волонтерських організацій та окремими активістами;
- родинами учасників бойових дій, конфліктів, соціальних процесів ХХ – початку ХХІ ст.

У музеї використовують традиційні форми та методи комплектування: систематичне, тематичне, комплексне, «по гарячих слідах», закупівлі. Особливе

значення в систематичній роботі з комплектування фондів мають наукові відрядження, останніми роками для їх проведення створюють потужні музейно-експедиційні групи. Відрядження передбачені щорічними планами, вони мають комплексний характер, зазвичай їм передують науково-дослідницька робота науковців в архівах, установах комунікаційних зв'язків із військкоматами, пошуковцями, громадськими організаціями, сільськими радами, тривале листування та ін. [1, 96].

Результатом нового досвіду й напружених інтелектуальних пошуків наукового колективу музею у 2019 р. стали два масштабні виставкові проекти: «Україна. Незакінчена війна...» та «Український Схід. 2019», задля втілення яких була проведена колосальна дослідницька, наукова, експозиційна робота. Зокрема, тривало наукове комплектування фондів зібрання, що є основою всіх видів музейної діяльності.

Друга світова війна й нині бентежить нашу пам'ять. Концепт нового виставкового проекту «Україна. Незакінчена війна...» дає змогу переосмислити за допомогою музейних засобів складний шлях України до здобуття незалежності й виробити інакший погляд на події минулого – не крізь призму певних політичних уподобань, а ґрунтований на документах, свідченнях, фактах. Емоційному наповненню експозиції сприяє кольорове вирішення. Колір запеченої крові супроводжує наратив про події на фронтах Першої та Другої світових війн, у яких Україна стала епіцентром кривавого виру. Саме в умовах збройних протистоянь і політичних катаклізмів писалася історія української нації, яка й досі виборює свій суверенітет і незалежність. Сірий колір передає стан звичайної людини, яку війна поставила поза законами моралі й гуманітарного права.

Тематичні сюжети виставки допомагають знайти відповіді на запитання: що таке війна для українців, що вона несе, що відчуває людина, потрапивши до воєнної м'ясорубки, і як виживає в умовах цієї жахливої трощі, зрештою, як усе це змінює нас.

Про антигуманну, всезнищувальну сутність молоха світових війн, зруйновані ним людські долі, обірвані життя й водночас про людяність, силу духу та милосердя, пам'ять колективну, індивідуальну, історичну, які є запорукою майбутньої перемоги в незакінченій війні, розповідають автентичні реліквії, більшість яких були скомплектовані у 2019 р. й експонуються вперше.

Реалії сьогодення вимагають залучення до наукового обігу нової інформації. У цьому сенсі перспективною та довгостроковою є співпраця з провідними архівними установами України, спрямована на комплектування науково-допоміжного фонду копіями документів, які використовуються для вивчення та презентації першоджерел, що є для науковців вагомим підґрунтям у дослідницькій роботі. Скажімо, для здобуття повнішої й достовірнішої інформації за темою «Державотворчі процеси в Україні» науковці музею звернулися до Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України й отримали копії таких документів:

- Відозва Союзу визволення України «До громадської думки Європи». м. Відень. 25 серпня 1914 р. Документ містить заклик до громадськості Європи й усього цивілізованого світу від імені українців – синів великого народу, розділених між Австро-Угорщиною та Росією, щоб об'єднати зусилля та підтримати Союз визволення України у створенні вільної України, яка б своєю територією від Карпат до Дону та Чорного моря була міцним щитом Європи проти Росії, що назавжди знешкодив експансію царизму й звільнив слов'янський мир від пагубної дії «панмосквитизма». Україна, виконуючи свою історичну місію – захищати свою прадавню культуру від варварства московії – залишалася б ворогом Росії, а у своїй визвольній боротьбі шукала б підтримки на Заході. Цим закликом Союз визволення України впевнений у тому, що українське питання є частиною європейської демократії, й у тому, що Європа не буде сильною доти, поки у степах України не буде захисту проти Росії [2].

- Акт злуки, об'єднання Української Народної Республіки (далі – УНР) і Західноукраїнської Народної Республіки (далі – ЗУНР), який містить інформацію про те, що 3 січня 1919 р. у м. Станіслав (нині – м. Івано-Франківськ) Центральна Рада ЗУНР як виразник волі всіх українців проголосила злуку з Наддніпрянською УНР в одноцільну УНР. У документі висловлено привітання українському народові з цією великою подією і наголошено на тому, що Україна є віднині неподільною, а український народ має змогу об'єднаними дружніми зусиллями будувати самостійну державу на благо і щастя всього її трудового люду. Акт злуки було підписано Головою Директорії В. Винниченком, її членами: С. Петлюрою, П. Андрієвським, А. Макаренком – та секретарем Ф. Швецем [3].

- IV Універсал Української Центральної Ради – державно-правовий акт, що проголошує незалежність УНР від Росії, який визнає УНР «самостійною, ні від кого незалежною, вільною суверенною державою українського народу». Підписаний 22 січня 1918 р. [4].

Ці документи красномовно висвітлюють деякі етапи державотворення України, що демонструють волелюбність українського народу та його прагнення бути господарем на власній землі, й посіли відповідне місце в експозиційному просторі.

Яскравим підґрунтям для вивчення, дослідження та аналізу складників тем: «Українське націоналістичне підпілля та повстанський рух у 1920–1950-х рр.: ідеологія та практика», «Період визвольної боротьби в умовах глибокого підпілля», «Релігія і церква в історії України», «Наука і культура СРСР у роки війни. Історія дипломатії» – стали книжки та періодичні видання, передані Національною історичною бібліотекою України та Національною бібліотекою України імені Ярослава Мудрого. Зокрема: Славутич Яр (Жученко Григорій Михайлович) «Правдоносці» (1948 р.); Книш З. «Дух, що тіло рве до бою...» (1951 р.), «Дрижить підземний гук» (1953 р.); Курдидик Я. «Два кулемети (з вояцького бльокноту)» (1950-ті рр.); «История дипломатии. Дипломатия в период подготовки Второй мировой войны (1919–1939 гг.)» та ін. [5–9].

Малодослідженою, а тому майже неукомплектованою є тема «Українська діаспора», а точніше її складник – «Українці в таборах Ді-Пі» (англ. Displaced Persons, скорочено: D.P., а в трансліті: Ді-Пі), яка вивчає історію, діяльність, структуру так званих таборів переміщених осіб – місць їхнього скупчення на території Західної Німеччини й Австрії, окупованих від 1945 р. американськими, британськими та французькими військами. У таких таборах у реквізованих казармах, військових робітничих оселях, школах у 1947 р. перебувало 1,6 млн біженців (переважно зі Східної та Південно-Східної Європи), зокрема близько 200 тис. українців [10]. На 1946 р. українські біженці мешкали у 125 таборах, які проіснували кілька років і в яких жваво розвивалися суспільно-громадське, політичне, культурно-освітнє, релігійне, господарське, літературно-мистецьке життя та видавнича діяльність. Про це свідчать кілька примірників унікальних періодичних видань, що були укомплектовані музейниками за звітний період. Метою таких часописів та календарів було зорієнтувати біженців з України в новій реальності. У них публікувалися статті відомих українських учених, прозові твори, публіцистичні статті, розвідки та матеріали з різних наукових галузей і дисциплін, рецензії та огляди, хроніка й інформація про світські події, політичне, наукове та культурно-освітнє життя в еміграції. У вересні 1945 р. зусиллями українських письменників, які проживали в таборах для переміщених осіб, у Німеччині була створена організація Мистецький український рух (МУР) – перше повоєнне літературне об'єднання письменницьких сил еміграції. Свої доробки вони друкували в часописах «Заграда» та «Орлик» [11, 12]. Діячі руху вважали за головне зберегти українську духовність у письменстві, своєю творчістю торувати шлях України у світову літературу. Одним із найпотужніших було Українське кооперативне видавництво «Заграда», яке видавало тижневик «Українське слово», шкільні підручники, книжки релігійної тематики, художні твори, дитячу літературу, календарі та ін. [13].

Своєрідними документальними джерелами, що відображають певні політичні, соціальні та економічні умови життя суспільства, є і паперові гроші. Фондова боністична колекція Національного музею історії України у Другій світовій війні строката й віддзеркалює історичні віхи від початку ХХ ст. до сьогодення, налічуючи нині понад 1 тис. примірників. Паперові грошові знаки так само, як і монети, є державними документами. Пускаючи їх в обіг, емітент висловлює в них свою ідеологію за допомогою емблем (гербів), девізів, текстів, малюнків, печаток, орнаменту й інших ознак. Порівняно з монетою банкнота дає уряду більше можливостей заявити про свої політичні погляди, сподівання, інтереси. Цей артефакт як історичне джерело дає змогу науковцям більш якісно й фахово реалізувати його в науково-дослідницькому, просвітницько-комеморативному та експозитарному форматах. Нині майже вся колекція бонів періоду УНР та Української Держави 1918 р., а це шість грошових знаків (знак Державної скарбниці УНР, номінал 50 крб; державні кредитові білети УНР номіналом 2, 10 та 100 грн; грошові знаки Української Держави номіналом 100 та 1 тис. крб),

представлена в експозиційному просторі новоствореного виставкового проекту «Україна. Незакінчена війна...» [14–19].

Слід зазначити: невелика кількість бонів у музейному зібранні зумовлена тим, що ці артефакти надходять до нас як культурні цінності, конфісковані митними органами. Торік боністична колекція поповнилася 57 примірниками паперових знаків періоду 1918–1947 рр. Нині такі раритети зазвичай є предметами приватних колекцій, які подеколи намагаються вивезти з України.

Музей уже багато років тісно співпрацює з Експертно-фондовою радою з питань безоплатної передачі вилучених або конфіскованих культурних цінностей, обернених відповідно до закону в дохід держави, Міністерства культури України. Так предмети музейного значення, вилучені працівниками українських митниць, надходять до фондозбірні Меморіалу. Серед «конфіскованих» раритетів у 2019 р. є:

- таблиця із прикордонного стовпа Галіції (1916 р. Австро-Угорщина) [20];
- колекція холодної зброї періоду Першої світової війни різних європейських держав (13 одиниць) [21];
- офіцерські кортики СРСР зразка 1945 р. (3 одиниці) [22];
- особисті жетони бійців Вермахту (жетон ідентифікаційний військовослужбовця 304-ї важкої тривожної зенітної батареї 1-ї повітряної області «Кенігсберг» та жетон ідентифікаційний службовця заводу боєприпасів у м. Людвігсорт) [23];
- газети «Das Reich» («Райх») за 1942–1943 рр. (6 одиниць). Щотижнева німецька газета, окрему колонку якої вів особисто райхсміністр народної освіти та пропаганди Німеччини (1933–1945 рр.) Й. Геббельс [24].

Ці раритети та інші конфісковані й обернені в дохід держави предмети як історичне джерело дають змогу науковцям досліджувати актуальні нині теми.

Багаторічна співпраця музейників із колекціонерами увінчалася результатами у 2019 р. Дослідник історії війни та давній друг музею Дмитро Піркл тільки торік передав на постійне й тимчасове державне зберігання 117 предметів музейного значення, серед яких:

- світлини, що відображають побут військовослужбовців Вермахту в період 1941–1943 рр. під час перебування на теренах України (52 одиниці) [25];
- листи військовослужбовця Вермахту Вільгельма Венера (Wilhelm Wehner) до батьків (17 одиниць) [26];
- тексти Універсалів «Український народ!»), які видавала ОУН із початком Другої світової війни в 1939 р., щоб підняти національне повстання на теренах Західної України [27];
- журнал «Осередок пропаганди і інформації при Проводі Організації українських націоналістів» – видання Головного осередку пропаганди та інформації ОУН [28];
- радянські пропагандистські листівки з призовом до солдатів Вермахту припинити війну, переходити на бік Червоної армії, здаватись у полон тощо. 1942–1944 рр. (10 одиниць) [29].

Ці унікальні матеріали розповідають про роль України у Другій світовій війні, деякі з них уже були презентовані на сторінках музейних видань і посіли гідне місце в експозиції музею. З колекціонерами музейники співпрацюють і в контексті таких тем: «Співдружність країн антигітлерівської коаліції» та «Захист суверенітету і незалежності України. Початок XXI століття». Журналістом, колекціонером та волонтером Сергієм Листопадом були передані погон лейтенант-генерала 1-го Королівського драгунського гвардійського полку Сухопутних військ Великої Британії, гільзи, уламки військової техніки, побутові прилади та ін. [30–31].

Для України обидві світові війни означали бойові дії на власних землях та участь її мешканців у боях по обидва боки фронту. Репрезентативні сліди історичного минулого має свисток офіцера Російської імператорської армії, знайдений у 2018 р. І. Чудійовичем у м. Сколе Сколівського району Львівської області під час сільськогосподарських робіт. Цей предмет використовували як сигнальний пристрій військовослужбовці під час боїв у Карпатах у період Першої світової війни [32].

Однією з традиційних форм комплектування є закупка. Згідно з річним планом закупівлі музейних предметів у 2019 р. скарбницю поповнили предмети з теми «Третій райх. Союзники гітлерівської Німеччини», а саме:

- книжка «Bessarabien Ukraine – Krim. Der Siegeszug Deutscher und Rumänischer Truppen» («Бессарабія Україна – Крим. Переможний похід німецьких та румунських військ») 1943 р., яка містить численні фотографії з коментарями, що демонструють успішні дії Вермахту та румунів на території Молдови, Півдня України, зокрема в Бессарабії, Криму на початку німецько-радянської війни, крім того, у виданні детально висвітлено бої за такі населені пункти, як Бельці, Кишинів, Сороки, Могилів-Подільський, Балта, Одеса, Очаків, Миколаїв, Херсон, Берислав, Армянськ, Бахчисарай, Сімферополь, Севастополь, Балаклава, Ялта, Феодосія, Керч, Мелітополь, Бердянськ [33];

- зразки військового спорядження: шолом сталевий VZ.32. зразка 1932 р., що був елементом однострою чехословацької армії, а згодом використовувався німецькими військами в окупованій Чехословаччині в 1939–1945 рр., та угорські наручники Pechter 1935–1945 рр. [34–35];

- погони молодшого лейтенанта НКВД (МВД) / НКГБ (МГБ) зразка 1946 р., що стали красномовним експонатом нового виставкового проекту, а саме його розділу «Мала війна», присвяченого боротьбі українського повстанського руху та націоналістичного підпілля з радянським режимом у першому повоєнному п'ятиріччі (1945–1950 рр.)» [36].

Складником раніше замовчуваної теми «Репресивно-каральні заходи радянського уряду» є питання, що висвітлюють польсько-український трансфер населення, депортації, примусові переселення. Останнім часом науковий колектив ретельно відпрацьовує ці сторінки історії народів України. Торік фондові колекції поповнилися новими комплексами як свідків, так і учасників

депортацій та переселень. Серед них родини Семенюків: Василя Петровича, зв'язкового відділу 80 «Гуцули» УПА-Захід, та Стефанії Степанівни, спецпоселенки Тюменської області Російської Федерації; Петра Михайловича Ліськевича, який разом із дружиною Стефанією та донькою Ярославою під час польсько-українського трансферу населення був примусово депортований у 1945 р. За сприяння родичів сім'я оселилася в покинутому польському житлі в м. Самбір (Україна). Петро Михайлович не раз звертався до польського уряду з проханням про грошове відшкодування за трудовий стаж, але йому було відмовлено. Помер у бідності в 1947 р. [37–38].

Неабияким надбанням науковців музею стали персональні комплекси членів ОУН-УПА, це матеріали Рози-Естер Чемеринської, яка з наближенням радянських військ у 1944 р. виїхала з України до Польщі, згодом – до Австрії, де померла в 1966 р. в будинку для літніх людей. Її єдиний син Орест Чемеринський, один із провідних членів ОУН (псевдо «Ярослав Оршан»), у грудні 1941 р. заарештований німцями й на початку 1942 р. разом із дружиною Дарією Гузар-Чемеринською (родичкою Блаженнішого Любомира Гузара, який був присутній на весіллі Ореста й Дарії) розстріляний у Бабиному Яру [39].

Молодою дівчиною загинула десь у Карпатах у 1950-х рр. учасниця українського визвольного руху Олександра Гуньовська. Обставини її загибелі невідомі [40]. У 2017 р. її племінник Мирослав Боднар, рятуючись від бойових дій на Сході України, улітку 2014 р. виїхав із м. Донецьк до родичів на Львівщину. Під час ремонту батьківської хати на вул. Коновальця, 62 в м. Новий Розділ Львівської області знайшов (під стріхою) заховану планшетку, де зберігалися документи Олександри (Марії) Матвіївни Гуньовської: свідоцтва про хрещення № 93/926 та закінчення загальноосвітнього ліцею, паспорт ІІ ЖП № 714075, виданий 13 квітня 1940 р. Поморянським РВК НКВД (нині – Золочівський район) Львівської області, залікові книжки Львівського державного медичного (фармацевтичного) інституту [41]. Родина вирішила віднайдену планшетку з усіма документами передати на зберігання до музею.

У важкі часи опорою людині завжди ставала віра. Вона рятувала від розпачу, давала насагу вижити у, здавалося б, безвихідних ситуаціях бойової обстановки, у таборах ГУЛАГу та на місцях вимушеного переселення. Останнім часом науковий колектив цілеспрямовано працює над дослідженням діяльності церкви в роки війни й комплектуванням матеріалів, що стали свідченням глибокої християнської віри та незламної вірності своїй церкві й народу.

Надзвичайно трагічні були долі рідних Володимира Лиска, який у 1937 р. очолював Золочівський деканат Львівської єпархії. За активну громадську, просвітницьку та політичну діяльність він зазнав переслідувань від польської влади. Після війни через відмову перейти у православ'я заарештований і засуджений до 10 років таборів ГУЛАГу. Покарання відбував у Дубравлазі, де й надалі виконував священницькі обов'язки. У 1994 р. реабілітований [42].

У 1949 р. за відмову перейти у православ'я був заарештований і закатований у Тюрмі на Лонцького його син Роман. У 2001 р. Р. Лиско проголошений блаженним священномучеником [43].

Справжнім моральним взірцем епохи є історія о. Омеляна Ковча. Будучи під окупацією, він видавав євреям метрики та свідоцтва про хрещення, які ставали шансом урятуватися. У 1942 р. він звернувся з листом до Гітлера, засуджуючи Голокост і вимагаючи дозволу навідувати євреїв у гетто. Натомість був кинутий до табору Майданек. І навіть там, незалежно від національності чи віросповідання в'язнів, надавав їм духовну підтримку. Помер від хвороби, тіло було спалене в табірному крематорії. У 2001 р. був визнаний блаженним священномучеником. В УГКЦ існує міжнародна відзнака імені Омеляна Ковча, яка вручається за особливий гуманітарний внесок. У вересні 1999 р. О. Ковч удостоєний звання Праведника України [44].

Найкривавішим злочином нацистів став згадуваний Голокост. До 6 млн євреїв Європи, з них близько 1,5 млн – України, були знищені лише з однієї причини – через належність до свого народу. Українці та євреї мають тисячолітню історію співіснування. На момент початку радянсько-німецької війни на території України проживали близько 3 млн євреїв. Вони створили тут цілий світ із власною культурою, мовою, традиціями, який припинив існувати в червні 1941 р. Масові розстріли євреїв відбувалися переважно на околицях населених пунктів, а іноді й на очах їхніх неєврейських сусідів. Вражає факт, що понад 2,5 тис. українців отримали звання Праведника народів світу від Держави Ізраїль – свідчення того, що ці люди під страхом смерті рятували життя своїх єврейських сусідів або й зовсім незнайомих осіб. Нині актуальною є тема «Праведники народів світу», яка опрацьовується музейним колективом уже кілька останніх років. Нині фондові колекції містять матеріали 24 Праведників народів світу, у 2019 р. музейники сформували ще чотири персональні комплекси:

- Марії Мосійчук (Слободюк) із Рівненщини, родина якої майже два роки переховувала дівчинку-підлітка Софію Горштейн (її батьків, брата й сестру нацисти розстріляли). У 1982 р. Марію Сидорівну та її батьків (посмертно) нагородили званням Праведника народів світу [45];

- у 2000 р. Василь та Софія Капусти були удостоєні цього почесного звання за переховування Шмуеля й Рози Зельцерів із Тернопільщини [46];

- Єрофей та Горпина Репіцькі виховували п'ятьох дочок. Під час нацистської окупації врятували єврейську дівчинку Гітель Самітер, батьки і брат якої були знищені гітлерівцями. У 2013 р. подружжя Репіцьких удостоєне звання Праведника народів світу (посмертно) [47];

- Василь Ялинський разом із мамою Ганною Лазарівною переховував до кінця окупації Черкащини Ципу Яківну Векслер. Медаль Праведника народів світу Василя Семеновича стала красномовним експонатом новоствореного виставкового проекту «Україна. Незакінчена війна...» [48–49].

Тисячі наших співвітчизників виявляли милосердя, рятуючи, допомагаючи, переховуючи чи просто даючи їжу нацистським бранцям. Унікальною є доля Єлизавети Пилипівни Бірюкової, уродженки м. Маріуполь, яка до війни з відзнакою закінчила Московський технічний інститут рибної промисловості та господарства. Під час окупації рідного міста за наказом місцевої адміністрації вийшла на роботу. Маючи спеціалізовану вищу освіту, володіючи німецькою мовою, стала технічним керівником виробництва Маріупольського рибоконсервного комбінату. Завдяки організаторським здібностям Єлизавета Бірюкова відновила й ефективно налагодила виробництво рибних консервів для німецької армії. Успішність роботи Бірюкової на посаді давала їй змогу впливати на кадрову політику та організувати переведення радянських військовополонених із місцевого шталагу на комбінат. У таборі для військовополонених червоноармійців показники смертності сягали сотні померлих від голоду за добу. Близькість із шефом комбінату розширяла свободу дій Є. Бірюкової щодо мешканців м. Маріуполь, яким загрожувала примусова праця в Німеччині або голодна смерть. Щоб врятувати людей, Єлизавета Бірюкова возила хабарі на біржу праці, відкуповуючи їх від оstarбайтерської долі й влаштовувала на комбінат.

Рятувати для Бірюкової означало й годувати, не дати померти з голоду. Оскільки неможливо взяти всіх військовополонених на підприємство, вона намагалася їх годувати, обкрадаючи при цьому «німецьку рибну промисловість»: наказувала підлеглим працівникам відрубувати риб'ячі голови так, щоб залишалось побільше м'яса. За такою системою вона діяла два роки, щоденно ризикуючи не лише своїм становищем, а й життям. Після звільнення м. Маріуполь Єлизавету Пилипівну звинуватили у «зраді Батьківщини». Трибунал її засудив до 20 років каторжних робіт, позбавлення громадянських прав та заслання на 5 років із конфіскацією майна. Вирок не підлягав оскарженню та касації. До 1948 р. покарання відбувала у Воркутинському виправно-трудоваго таборі НКВД СРСР. Вирок, оголошений у 1944 р., не влаштовував мешканців м. Маріуполь, які почали вимагати перегляду справи у бік пом'якшення чи навіть визнання Єлизавети Бірюкової невинуватою. Наполегливість, відчайдушність і системність дій городян у цій справі стали надзвичайно рідкісним прикладом незбагненої соціальної солідарності у сталінський період. Такі «сигнали знизу» дали свої плоди. Остаточна міра покарання – 4 роки й 4 місяці каторжних робіт. Єлизавету Бірюкову звільнили з-під варти як таку, що вже відбула покарання. Жінка не погодилася із цим, усе життя намагалася позбутися тавра «зрадниці» й «пособниці». Це вдалося зробити лише в 1992 р. З урятованих нею близько 150 осіб донині залишаються названими й відомими лише 11 прізвищ [50, 321]. Урятованою можна назвати й дівчинку Іринку, яку Єлизавета Пилипівна удочерила [51].

Символом Голокосту в Західній Європі є табір смерті Аушвіц. Нове унікальне наукове видання музею «Концтабір Аушвіц – український вимір: дослідження, документи, свідчення» без перебільшення, є етапним для наукового осмислення

місця й феномену цього концтабору в історії України періоду Другої світової війни. У книжці фактично вперше здійснено спробу охопити увагою, наскільки це можливо, усіх українців та вихідців із території сучасної України, чиє перебування в табірному комплексі Аушвіц-Біркенау так чи інакше підтвержене документально. У виданні феномен Аушвіцу розглянуто в кількох різних історичних контекстах: Голокосту, доль військовополонених радянської армії, репресій Третього райху проти українських націоналістів-бандерівців, системи покарань для остарбайтерів та ін.

Певний час від 19 травня 1944 р. в'язнем цього нацистського табору був харків'янин, остарбайтер Ігор Федорович Маліцький, № 188005 (блок № 17). Спогади 95-річного голови Харківської обласної ради борців антифашистського опору та колишніх в'язнів фашистських концтаборів опубліковані на сторінках цього видання [52].

У зрізі теми «Концтабір Аушвіц» слід згадати й тих, хто брав участь у визволенні польського м. Освенцим, адже визволителі часто й не здогадувалися, які жахливі факти їм відкриються. 27 січня 1945 р. батареї 1448-го самохідного артилерійського полку 60-ї армії 1-го Українського фронту наблизилися до огорожі Аушвіцу-Біркенау. Командир «самоходки» старшина Ігор Побірченко пригадував: «Переді мною був дріт, і на ньому повисли ледве живі люди в смугастому одязі. Вони навіть говорити не могли. Я побачив, що ці люди тримаються за дроти, значить, там струму не було. Вибрав ділянку і скомандував механіку-водію, щоб він прорвав огорожу...». Так старшина І.Г. Побірченко фактично поклав початок визволенню й дальшій реабілітації ув'язнених нацистської «фабрики смерті». Його фронтові листи, документи, фотографії, військове спорядження та побутові речі були передані на зберігання до музею [53].

Тривалий час у радянській історії була замовчуваною тема «Остарбайтери». Нині фондозбірня Меморіалу налічує тисячі музейних предметів, що висвітлюють непросту долю робітників з України, які тяжко працювали на потреби Третього райху. Цікавим надбанням музейників у 2019 р. є колекція фотографій українських остарбайтерів, яку «збрала» Катерина Олешко [54]. Юна дівчина з червня 1942 р. перебувала на примусових роботах у Німеччині в м. Галле (загалом із с. Шедієве Полтавської області примусово було вивезено 51 особу). Визволена американськими військами навесні 1945 р. Певний час працювала в радянському військовому шпиталі в м. Торгау (нині – федеральна земля Саксонія, Німеччина). У грудні 1945 р. пішки дісталася додому. Трагічною і, на жаль, типовою є доля тисяч наших співвітчизниць-остарбайтерок: за спогадами родичів, Катерину насильно піддали стерилізації, тому вона не мала дітей. Лише із цих збережених нею фото дивляться на нас молоді дівчата, які за своїми усмішками приховують страшну правду про неволю...

А скільки болю, страждань та принижень довелося витримати тим, хто виявився не потрібен своїм рідним, друзям, державі? Зайвими для радянської влади були інваліди війни, вдови, які потребували матеріальної допомоги, люди,

які поверталися до спустошених домівок. Одна з найунікальніших історій, яку нещодавно скомплектували науковці, – доля льотчика Григорія Волошина з Полтавщини. Наприкінці війни в небі над Східною Пруссією він таранив ворожий літак. У тексті «похоронки» згадано про повітряний бій і зазначено, що тіло не знайдено [55]. Григорій Андрійович посмертно був удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Але через майже 30 років ця історія отримала несподіване продовження.

У 1974 р. художник Геннадій Добров прибув до спеціалізованого інтернату для інвалідів війни на о. Валаам (північ СРСР). Туди, у приміщення колишнього монастиря, звозили скалічених ветеранів. Завданням Доброва було зробити малюнки для виставки. В одному з блоків він намалював Невідомого. Це був чоловік років 50, без рук і ніг, німий та глухий. Своє ім'я він назвати не міг. Тоді ж таки, в 1974 р., Невідомий помер, а його портрет був виставлений на виставці. Багато людей упізнавали в ньому своїх рідних, які зникли безвісти під час війни. Журналісти й письменники, які були знайомі з історією льотчика Григорія Волошина, були переконані: Невідомий – це саме він! Так на о. Валаам з'явився пам'ятник саме Григорію Волошину [56].

Співробітники музею продовжують систематичне комплектування фондів за традиційним темарієм Меморіалу. У 2019 р. була завершена робота з наукового атрибутування особових справ Героїв Радянського Союзу, кавалерів орденів Слави трьох ступенів, офіцерів, які в повоєнні роки проживали в Україні. Завдяки досягнутій домовленості між керівництвом музею та Міністерством оборони України військкомати й Галузевий державний архів Міністерства оборони України передали до Меморіалу понад 800 особових справ. За звітний період до фондів надійшли справи Героїв Радянського Союзу: І.М. Веремея, О.З. Федорова, І.Г. Федорова, В.В. Субботіна, М.Г. Кудрявцева – та доопрацьовані справи Героїв: А.М. Щербака, Ю.Є. Кравцова, І.О. Антіпіна [57–64].

У 2019 р. успішно завершилася багаторічна робота з родиною народного комісара оборони УРСР генерал-лейтенанта Василя Пилиповича Герасименка, у результаті якої фондові колекції поповнилися унікальними сімейними фотографіями, документами, що висвітлюють не лише бойовий шлях першого і єдиного в історії міністра оборони УРСР, а й діяльність центрального органу виконавчої влади та військового управління УРСР у 1944 р. [65].

Від початку до самого кінця німецько-радянської війни пройшов фронтовий шлях і військовий лікар, підполковник Іван Єгорович Мазур. Серед його документалістики, що поповнила фондові колекції музею, – «вірний друг» акордеон, який підіймав бойовий настрій у короткі хвилини перепочинку на фронті [66].

Після демобілізації в 1946 р. додому повернувся і Гнат Сергійович Часник. Ще у травні 1945 р. в листі до коханої жінки та дітей він написав: «Вітаю вас, мої дорогі, з Днем Перемоги над німецькими загарбниками. Учора ввечері, 8 травня, о 23 годині німецька сволота, не витримавши ударів доблесних військ, заявила про повну й беззастережну капітуляцію... У важкі часи, коли німець

господарював у нашому домі, ти про мене не забувала... чекала на мене, тому зі мною нічого й не сталося...» [67].

Деякі матеріали надійшли до фондозбірні в результаті дослідницької роботи музейників, які надають відповідь на запити родичів із проханням установити долі зниклих безвісти в роки війни рідних, місце поховання (перепоховання), скласти бойовий шлях або в'яснити епізод фронтового життя. У 2019 р. до науковців Меморіалу звернулися рідні Марка Лаврентійовича Антонюка, яким було відомо, що він під час Яссько-Кишинівської стратегічної наступальної операції (20–29 серпня 1944 р.) брав участь у боях за румунське містечко Турдай, був нагороджений орденом Слави III ст., а в боях на території Угорщини в жовтні 1944 р. зазнав поранення й був направлений до шпиталю, але до місця призначення не доїхав. Працівникам дослідницького відділу вдалося установити місце його поховання [68].

Нерідко під час облаштування військових кладовищ, перепоховання братських могил губляться дані похованих. Науковці музею зіткнулися з історією родини Петичинських, єдина дочка яких була учасницею німецько-радянської війни. Молода лікарка Ольга Костянтинівна Петичинська, нагороджена за участь у визволенні м. Харків медаллю «За бойові заслуги», у серпні 1944 р. загинула, рятуючи життя бойових товаришів. Першим місцем її поховання значиться центральна площа м. Іваніска Келецького (нині – Свентокшиське) воєводства Польщі. Відомо, що нині цього поховання там немає. Науковці зробили запит до Червоного Хреста України з проханням з'ясувати сучасне місце поховання О.К. Петичинської, завдяки цьому її дані були внесені до реєстру могили № 2, списку похованих № 522 на радянському військовому цвинтарі в м. Іваніска, вул. Раковська, Свентокшиське воєводство, Польща. Ім'я Ольги Петичинської не загубилося в круговерті сучасних подій, а її документи й фотографії, які дбайливо зберігала мама до кінця свого життя, були передані новими власниками квартири до музею, де пам'ять про молоду фронтовичку буде збережена назавжди [69].

Типовою для мільйонів українських жінок є доля жительки с. Вороньки Полтавської області Варвари Єресько, яка в 1930-х рр. втратила трьох дітей: Івана, Василя й Марію. У червні 1941 р. чоловіка Миколу мобілізували на фронт. Його вважають зниклим безвісти. Під час відступу гітлерівців восени 1943 р. згоріла хата родини. Після війни Варвара Савівна самотужки відбудувала оселю. Пільги не отримувала. Фотографії її родини та побутові речі нині дбайливо зберігаються у фондових колекціях музею [70].

У 2012 р. науковці Національного музею історії України у Другій світовій війні запровадили науково-гуманітарний музейний проект «Родинна пам'ять про війну», спрямований на персоніфікацію воєнної історії, фіксацію та збереження родинної пам'яті про тогочасні події. Ініціюючи цей проект, науковці музею розраховували на реалізацію зворотного зв'язку – своєрідне музейне «відлуння», і не помилилися. На проект відгукнулися сотні родин. Колекції Меморіалу поповнилися понад 2 тис. музейних предметів сімейних архівів із різних регіонів

України, хвилюючими родинними історіями про війну, на основі яких відбувалися численні заходи, було створено низку виставок. Популярність і затребуваність такої форми комунікації, фіксації родинних історій про війну надихають музейних фахівців на створення чергового наукового видання «Родинна пам'ять про війну: документи, дослідження, свідчення». У 2019 р. до цього проекту долучилися родини Воробійових, Дахненків, Ковалів, Стрикиць, Голубничих, Фарбунів, Мегедів: розповіді про війну в долі цих сімей уже стали сторінками у воєнній історії нашого народу.

В умовах війни, яка вже шостий рік точиться на Сході України, з'являються нові родинні історії, у яких героями стають уже сучасні покоління захисників української землі. Командиром взводу вогневої підтримки 14-го ОМБ «Черкаси» 72-ї ОМБр був лейтенант Любомир Полюга, внук Л.І. Полюги, особистого охоронця командира УПА Романа Шухевича [71]. Любомир брав участь у бойових діях поблизу м. Волноваха, а саме за с. Гранітне, Старогнатівка, Водяне, у боях на підступах до м. Мар'їнка та Маріуполь Донецької області. У різних поколінь родини Полюг є свої талісмани: колишня політбранка Дарина Юріївна Полюга (бабуся Любомира) тривалий час зберігала свій табірний номер О-912 із режимного спеціального табору «Мінтаб – Інта-вугілля», а онук – патрон калібру 5,45. Ці родинні реліквії нині можна побачити в музеї.

Український Схід... Болюча рана, яка щодня й щоночі ятрить тугою за полеглими, спонукає шукати відповідь на запитання. Чи можна було запобігти лихові? Як в умовах гібридної війни розрізнити, де наші, а де чужі й (не)чужі? І як, не втративши своїх, перемогти в ній?

Музейники стежать за розвитком подій на Сході України, а багаторічний досвід Меморіалу підтверджує думку, що плідний результат дає комплектування артефактів «по гарячих слідах» – коли подія ще триває. Комплектування за темою «Захист суверенітету і незалежності України. Початок ХХІ століття» розпочалося влітку 2014 р. і відбувається донині. За цей час фондозбірня поповнилася понад 10 тис. музейних предметів, що є свідками звитяги й жертвовності 356 українських воїнів, які боронили й боронять суверенітет і територіальну цілісність нашої держави на її східних теренах. На основі зібраних матеріалів створено не одну виставку. Ці артефакти використано для проведення багатьох заходів. У 2019 р. науковці музею укомплектували 624 предмети 55 захисників України.

У липні 2019 р. «по гарячих слідах» музейниками була здійснена польова експедиція на ділянки, максимально наближені до зон бойових дій, – у «сіру зону». Результатом експедиції стало поповнення фондозбірні на близько 200 предметів музейного значення: це військове спорядження, документи, особисті речі учасників подій, залишки зброї, прапори, бойова техніка. Водночас були привезені такі артефакти, що висвітлюють реалії життя цивільного населення, яке страждає, виживає, бореться, а також соціогуманітарні проблеми, породжені бойовими діями й тимчасовою окупацією.

«Український Схід» – назва музейного проекту, який завдяки автентичним матеріалам розповідає про війну, що у ХХІ ст. спалахнула в центрі Європи. Науковці музею зреалізували цей проект спільно з Українським культурним фондом. Це виставка-нагадування нашим співвітчизникам про те, що в країні триває війна і щохвилини на одного з нас може стати менше, виставка-пересторога для всієї світової спільноти.

Експозити виставки унікальні. Вони належать людям із неординарними долями, військовослужбовцям різних підрозділів Збройних сил і Національної гвардії України, медикам, капеланам, волонтерам, журналістам та ін. Серед них варто виокремити військове спорядження та речі Героя України старшого лейтенанта Василя Божка («Кулак»), командира танкового взводу 92-ї окремої механізованої бригади, який у січні – лютому 2015 р. брав участь у боях на Дебальцівському плацдармі, 12 лютого 2015 р. під час бою в районі с. Логвинове знищив три російські танки [72].

Комплекси Народних Героїв України:

- полковника медичної служби Всеволода Стеблюка, начальника медичної служби батальйону «Миротворець» ЗСУ. Він – учасник Революції Гідності, лікар Майдану, заступник керівника медичної служби Штабу національного спротиву. Від травня 2014 р. брав участь у боях за Слов'янськ, Попасну, Дзержинськ, Майорське, Зайцеве та Іловайськ (Донецька область). Під час виходу з Іловайського котла організував вивезення 87 поранених українських бійців [73];

- полковника Петра Потехіна, начальника відділу повітрянодесантної техніки командування Високомобільних десантних військ ЗСУ. Від липня 2014 р. виконував завдання з координації, постачання та зв'язку підрозділів 79-ї аеромобільної бригади, що перебувала в оточенні. 18 серпня 2014 р. з групою бійців-добровольців прийшов на допомогу оборонцям Савур-могили під командуванням полковника І. Гордійчука. Наступного дня під час чергового обстрілу П. Потехін зазнав важких поранень. Під час лікування одержував листи підтримки та малюнки від дітей Васильківської загальноосвітньої школи І–ІІІ ст. № 2 (Київська область), випускником якої він був. Після одужання повернувся до виконання службових обов'язків. Нині – заступник начальника Київського військового ліцею імені Івана Богуна [74];

- старшого сержанта Владислава Блінова, заступника командира взводу 92-ї окремої механізованої бригади ЗСУ, який під час обстрілу бойовиками позицій на околиці м. Щастя 5 квітня 2015 р. намагався прикрити своїм тілом бойових товаришів. Разом із Владиславом полягли три його побратими [75];

- Андрія Галуценка, головного позаштатного працівника оперативного підрозділу Служби безпеки України, керівника зведеної мобільної групи із протидії контрабанді в зоні проведення АТО. Він – учасник Революції Гідності. З початком бойових дій на Сході України – доброволець розвідувального взводу батальйону «Київ-2» ГУ МВС України в м. Київ. Воював неподалік м. Слов'янськ (Донецька область). Згодом став волонтером, займався аеророзвідкою,

допомагав вивозити цивільне населення з м. Дебальцеве та Артемівськ (Донецька область). У липні 2015 р. очолив зведену мобільну групу з протидії контрабанді в зоні АТО, що працювала в районі м. Щастя (Луганська область). 2 вересня 2015 р. невідомі вчинили на неї збройний напад. Під час бойової сутички А. Галущенко та його побратим загинули, шість військовиків зазнали поранень [76];

- старшини Максима Ридзанича («Адам»), головного сержанта роти, командира взводу снайперів 1-ї аеромобільної десантної роти 90-го окремого десантного штурмового батальйону «Житомир» 81-ї десантно-штурмової бригади ЗСУ. «Кіборг», пройшов дві ротації у старому та новому терміналах Донецького аеропорту під час найважчих боїв узимку 2014–2015 рр. 23 січня 2015 р. останнім вийшов зі своїми бійцями з території аеропорту. Загинув 20 березня 2015 р., рятуючи підлеглих під час бойової сутички з російськими диверсантами поблизу с-ща Опитне Ясинуватського району Донецької області [77];

- бійця Дмитра Сумського («Шаман»), стрільця тактичної групи «Санта» 5-го окремого батальйону Добровольчого Українського Корпусу «Правий сектор». Від жовтня 2014 р. воював на околицях Донецького аеропорту та с-ща Піски Донецької області. «Шамана» вважали природженим артилеристом-мінометником (хоча ніяких спеціальних знань із ведення бою за допомогою мінометів Дмитро Сумський ніколи не отримував: за його плечима не було військової кафедри чи навіть служби в армії). Загинув 30 березня 2017 р. в районі «авдіївських дач» від вибуху міномета. Прапор України з автографами бійців та рукописними побажання для Ірини Драгушак («Ластівка»), керівника відділу ідеологічного виховання Національно-визвольного руху «Правий сектор», був переданий разом з особистими речами Дмитра до музею [78].

За звітний період фондова колекція «Речі» поповнилася шістьма прапорами України з автографами захисників суверенітету й незалежності України. Серед них – прапор, який належав Народному Герою України Іллі Лисенку («Хоттабич»), волонтеру-парамедику, засновникові та керівнику громадської організації, що проводить рятувальні операції під час катастроф, катаклізмів та інших небезпечних для людей ситуацій «ASAP Rescue».

До війни Ілля Джонович працював менеджером, був учасником Революції Гідності. З початком російської збройної агресії узявся до евакуації поранених із зони бойових дій. Він організовує роботу екіпажів і сам їздить у рейси на авто, придбаному волонтерами [79].

Можливо, найбільш значущим результатом Революції Гідності, крім усвідомлення українцями необхідності побудови національної держави, стало виникнення волонтерського руху – важливого складника громадянського суспільства й головної рушійної сили реформування країни. До волонтерського руху в 2014 р. приєдналася й пенсіонерка Інна Василівна Зраєвська [80]. Вона придбала п'ять сертифікатів казначейського зобов'язання із серії: «Військові» (кожний – на 1 тис. грн) для надання допомоги українським військовим на Донбасі. На ці кошти волонтерами були закуплені медичні прилади:

дефібрилятор, апарат штучної вентиляції легень, шовний матеріал. За благодійну допомогу в медичному забезпеченні українських воїнів вона отримала Подяку від Президента України П. Порошенка [81]. Інні Василівні 96 років, вона й надалі підтримує Українську армію.

Нині кожен розуміє, що саме завдяки волонтерам у 2014 р. країна зберегла свій суверенітет, зупинила російську агресію на Сході й відновила боєздатну армію з високим моральним духом.

За звітний період благодійна організація «Зорі надії» передала до фондозбірні музею 39 предметів: адресні покажчики, побутові речі, книжки, сувеніри, пропагандистську друковану продукцію, яку розповсюджували в м. Слов'янськ Донецької області під час подій «русской весни» в 2014 р. на Донбасі, матеріали з Мар'їнської школи-інтернату № 3 І–ІІІ ст. ім. А.С. Макаренка для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, – це саме ті артефакти, які дають змогу висвітлити гострі соціально-побутові, морально-психологічні аспекти та наслідки війни.

Значна кількість матеріалів, зібраних під час експедиції в зону проведення ООС шокувала музейників, адже то були дитячі речі, іграшки, підручники, малюнки, шкільні щоденники, родинні світлини, випускні фотоальбоми. Понад 20 тис. українських дітей залишаються під обстрілами на Донбасі. Вони стали заручниками дорослих ігор, перебуваючи на окупованих територіях, у «сірій зоні» та прилеглих населених пунктах. У лабіринтах свідомості вони намагаються відшукати прихисток від болю втрати близьких людей і рідної домівки. 14 червня 2019 р. на світанку з підконтрольної терористам території був обстріляний приватний сектор м. Мар'їнка (Донецька область). Було випущено чотири снаряди, два з яких влучили в житловий будинок № 292 на вул. Шевченка, де мешкала родина Повних. Усі п'ятеро членів сім'ї зазнали травм різного ступеня складності. Дім після обстрілу для проживання непридатний. Цю жахливу картину напівзруйнованого будинку відтворили музейники в експозиційному просторі виставки «Хованки».

В експозиції представлено матеріали, зібрані науковцями музею, воєнними кореспондентами Олексієм Годзенком, Євгенією Китаєвою, Наталією Нагорною, Євгенією Цветанською під час відряджень у зону ООС.

Науковці музею продовжують тісну співпрацю з представниками ЗМІ, зокрема з журналістами ТСН «1+1». У 2019 р. Євгенія Цветанська передала до Меморіалу 65 предметів музейного значення, серед яких – обереги, дитячі іграшки, уламки військового спорядження та нарукавні нашивки, знайдені нею особисто й передані бійцями ЗСУ спеціально для музею під час виїзду на передову [82].

За звітний період фондова колекція нарукавних знаків та нашивок різних військових формувань та підрозділів ЗСУ, міжнародних, благодійних і волонтерських організацій, поповнилася 71 одиницею, 39 із них були виготовлені за ескізами художника-графіка Романа Шості [83].

Прикладом систематичного комплектування музейних колекцій однотипними речами можуть слугувати предмети, випущені Національним банком України, а саме: пам'ятна монета «75 років визволення України» (номінал 5 грн) та пам'ятна медаль «100-річчя Чортківської офензиви» [84–85]. Остання присвячена наступальній операції Української Галицької армії, що була проведена 7–28 червня 1919 р. з метою визволення всієї території ЗУНР. Чортківський наступ, що відбувся в найнапруженіший період українських визвольних змагань, 1917–1921 рр., засвідчив волю українців до боротьби і є для нащадків зразком національної гідності та мужності.

Методом систематичного комплектування надійшла до фондів колекцій і продукція державного підприємства поштового зв'язку «Укрпошта», яке випустило у 2018–2019 рр. цілу низку поштових марок та конвертів, присвячених 100-річчю УНР, проголошенню Акта Злуки УНР та ЗУНР, грошовій одиниці – гривні, а також приурочених до ювілейних дат народження видатних українців Михайла Грушевського та Бориса Патона [86].

До п'ятої річниці визволення міст у Донецькій та Луганській областях Укрпошта випустила марку та блок серії «Краса і велич України. Донецька область» [87]. Вони красномовно відображають п'ять років боротьби нашого народу проти російської агресії на Сході України. Улітку 2014 р. за населені пункти Луганської та Донецької областей точилася запекла боротьба. У боях українські воїни віддавали свої життя, але здобували перемогу – звільняли рідні міста. У 2019 р. про долі учасників цих боїв розповідав виставковий проект «Вертаємо своє», презентований музеєм спільно з Українським інститутом національної пам'яті. Частина представлених на виставці матеріалів, зібрану працівниками Меморіалу під час відрядження до Донецької та Луганської областей, широкий загал побачив уперше. Серед персональних комплексів – документалістика Романа Власюка та Оганеса Петросяна й ціла низка фотографій, які ілюстрували хронологію подій визволення Маріуполя, Слов'янська, Краматорська, Северодонецька, Лисичанська і ще десятка населених пунктів [88–89].

Яскравими елементами, які привертають увагу відвідувача будь-якої експозиції, є художні роботи. Саме рефлексії митців, учасників і свідків подій на Сході України у 2014 р., є підтвердженням факту, що навіть страхіття війни можуть стати поштовхом до творення мистецтва.

У 2019 р. яскравою подією виставково-експозиційного життя музею стала виставка творів Сергія Захарова з м. Донецьк «Пітьма. Хроніки інверсії» [90]. У його роботах відображено літопис окупації рідного міста та дні полону, ця графіка одночасно є унаочненням емоційного стану, переконань та очікувань частини населення краю і спробою осмислення реалій життя через візуальні образи. Акцентом виставки були жахливі ілюстрації тортур та побуту під час полону Сергія Захарова, що ввійшли до його графічного роману «Діра». Доповнюють розуміння / відчуття патової «пітьми» регіону образи зі street art проекту «Мурзилка» – карикатури на представників окупаційної влади з влучними

порівняннями (наприклад, осучаснений образ так званих шарикових), що в 2014 р. були зображені ним на вулицях окупованого Донецька. Кілька політичних карикатур та інших малюнків нині зберігаються у фондах музею [91].

700 днів перебував у пекельному полоні Микитівської колонії № 87 «ДНР» український учений, релігієзнавець, кандидат історичних наук, письменник Ігор Козловський [92]. 27 січня 2016 р. він був захоплений бойовиками за свідомо українську позицію, зазнавав знущань і тортур. 27 грудня 2017 р. звільнений із полону за обміном. Документалістика, особисті речі Ігоря Анатолійовича, що були «свідками» його ув'язнення, посіли відповідне місце в експозиції виставкового проекту «Український Схід» та у фондівих колекціях музею. Неурядова організація «Amnesty International» («Міжнародна амністія») Ігоря Козловського проголосила в'язнем сумління.

В'язнем сумління став і журналіст Роман Сущенко, який після звільнення з неволі 7 вересня 2019 р. перед першою своєю конференцією зірвав із будівлі Укрінформу банер «#FreeSushchenko» («Волю Сущенку»). Цей артефакт, який протягом трьох років незаконного утримання Романа Володимировича в колонії суворого режиму № 11 (с. Утробіно Кіровської області, Російська Федерація) за сфабрикованими звинуваченнями у шпигунстві, був виявом боротьби та підтримки всіх політбранців Кремля. Нині банер як беззаперечний доказ злочинної путінської політики став музейним предметом. Він був переданий до музею дирекцією Укрінформу під час музейного заходу «Тюремне минуле Романа Сущенка стає історією» [93].

У вересні 2019 р. ми всі стали свідками звільнення з полону 35 політичних бранців Кремля, серед яких – 24 моряки. Їх було затримано в Керченській протоці в листопаді 2018 р. За більш ніж дев'ять місяців, протягом яких їх незаконно утримували в СІЗО «Лефортово» Міністерства юстиції Російської Федерації, жоден з українських моряків не визнав інкримінованих їм обвинувачень: усі 24 особи назвали себе військовополоненими. У московському СІЗО багато з них відзначили власні дні народження. Хтось узяв шлюб просто за ґратами. Хтось за цей час утратив в Україні батька, хтось не встиг вступити до вишу. Кілька курсантів не змогли вчасно отримати дипломи й перше офіцерське звання, а хтось заплатив за свою стійкість здоров'ям. Протягом усього часу перебування в неволі українських моряків підтримували москвичі-волонтери, серед яких – громадська діячка, активістка Вікторія Івлева. Вона дев'ять місяців збирала й носила передачі морякам у СІЗО. Усі 24 господарські сумки для передач як символ людяності, солідарності та засудження ганебної кремлівської політики Вікторія передала до музею [94].

Реалії сьогодення вносять корективи до музейного темарію, одним із нових складників теми «Соціогуманітарні наслідки війни: полон» стала тема «Українські політбранці Кремля». Музейники мають на меті створити виставку «Народжений вільним» (назва робоча), де будуть представлені історії людей сильних духом, із незламною силою волі, палко люблячих свій народ, свою країну – Україну! Серед

експозитів майбутньої виставки будуть матеріали Олексія Сизоновича, учасника партизанського руху на території ОРДЛО [95]. Попереду копітка й важлива праця з наукового комплектування музейних предметів. Збір матеріалів триває.

Необхідно відзначити ще один важливий аспект комплектування. Це наукова атрибуція музейного предмета та складання бойового шляху учасника події (довідкова картка). Перш ніж нові надходження потрапляють до фондів, в експозиційну площину, їх ретельно вивчають. Кожен музейний предмет ретельно досліджують, на кожен складають облікову та супровідну документацію. Дуже важливо не втратити історію, обставини виявлення та передачі предмета до музею, так би мовити, зафіксувати легенду комплектування.

Отже, одним із основних завдань комплектування й атрибутування музейних предметів є поповнення колекції музею необхідними матеріалами для дальшого розвитку історичної науки загалом та історії України в Другій світовій війні й історії сучасної Української держави, яка змушена знову боротися за своє існування, відстоювати територіальну цілісність і незалежність. За останні десятиліття музей пройшов складний шлях трансформації, він розвивається, живе й бореться разом із народом України.

Джерела та література:

1. Ермолаєва І. Аналіз роботи Національного музею історії України у Другій світовій війні із наукового комплектування за 2017 р. // *Військово-історичний меридіан. Електронний науковий фаховий журнал*. – 2018. – № 1 (19). – С. 94–113 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://vim.gov.ua/pages/_journal_files/09.04.2018/pdf/VIM_19_2018-94-113.pdf. – Назва з екрана.
2. Відозва (копія) Союзу визволення України «До громадської думки Європи» // *Фонди Національного музею історії України у Другій світовій війні (далі – Фонди НМІУДСВ)*. – НД-31544.
3. Документ на електронному носії. Акт злуки, об'єднання Української Народної Республіки (УНР) і Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) // *Фонди НМІУДСВ*. – НД-31541/1.
4. Документ на електронному носії. IV (Четвертий) Універсал Української Центральної Ради – державно-правовий акт, що проголошував незалежність Української Народної Республіки від Росії. 22.01.1918 р. // *Фонди НМІУДСВ*. – НД-31541/2.
5. Славутич Яр. «Правдоносці». 1948 р. // *Фонди НМІУДСВ*. – КН-276220. – К-26749.
6. Кишиш З. «Дух, що тіло рве до бою...». 1951 р. // *Фонди НМІУДСВ*. – КН-276223. – К-26752.
7. Кишиш З. «Дрижить підземний гук». 1953 р. // *Фонди НМІУДСВ*. – КН-276224. – К-26753.
8. Курдидик Я. «Два кулемети». 1950-ті рр. // *Фонди НМІУДСВ*. – КН-276233. – К-26762.
9. *История дипломатии. Дипломатия в период подготовки Второй мировой войны (1919–1939 гг.)*. // *Фонди НМІУДСВ*. – КН-276231. – К-26760.
10. *Табори переміщених осіб*. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%B0%D0%B1%D1%96%D1%80_%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BC%D1%96%D1%89%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%85_%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1. – Назва з екрана.
11. *Журнал «Заграда»*. № 3. 1946 р. // *Фонди НМІУДСВ*. – КН-276765. – Г-81655.

12. Часопис «Орлик». Ч. 2. 1948 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-276767. – Г-81657.
13. Календар на 1948 рік // Фонди НМІУДСВ. – КН-276766. – Г-81656.
14. Знак грошовий АО 222 Державної скарбниці Української Народної Республіки. Номінал 50 карбованців // Фонди НМІУДСВ. – КН-273914. – Д-70278.
15. Знак грошовий А 00874401 Державного банку Української Народної Республіки. Номінал 2 гривні // Фонди НМІУДСВ. – КН-276032. – Д-70996.
16. Знак грошовий А 01981875 Державного банку Української Народної Республіки. Номінал 10 гривень // Фонди НМІУДСВ. – КН-276030. – Д-70994.
17. Знак грошовий А 4433490 Державного банку Української Народної Республіки. Номінал 100 гривень // Фонди НМІУДСВ. – КН-273913. – Д-70277.
18. Знак грошовий АБ 078846 Державної скарбниці Української Держави. Номінал 100 карбованців // Фонди НМІУДСВ. – КН-276033. – Д-70997.
19. Знак грошовий АГ 168423 Державної скарбниці Української держави. Номінал 1000 карбованців // Фонди НМІУДСВ. – КН-273912. – Д-70276.
20. Табличка з прикордонного стовпа Галиції. 1916 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-276036. – РМ-2626.
21. Колекція холодної зброї. Поч. ХХ століття // Фонди НМІУДСВ. – КН-277297–277309. – ЗТ-1709–1721.
22. Кортики офіцерські радянські. 1942–1943 рр. // Фонди НМІУДСВ. – КН-277316–277321. – Г-81669–81674.
23. Жетони 1942–1943 рр. // Фонди НМІУДСВ. – КН-277316–277321. – РМ-81669–81674.
24. Газети «Das Reich» [Дас Райх] («Райх»). 1942–1943 рр. // Фонди НМІУДСВ. – КН-277316–277321. – Г-81669–81674.
25. Фото сюжетні, видові, групові. Військовослужбовці Вермахту в Україні. 1941–1943 рр. // Фонди НМІУДСВ. – КН-276046–276083; КН-276910–276921; КН-277400–277404. – Ф-35452–35489; Ф-35530–35541; Ф-35572–35576.
26. Лист військовослужбовця Вермахту Венера Вільгельма (Wehner Wilhelm) до батьків. 1942–1943 рр. // Фонди НМІУДСВ. – КН-276357–276373. – Д-711127–71143.
27. Універсал. Український народ! 1939 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-277118–277119. – Д-71451–71452.
28. Журнал. Осередок пропаганди і інформації при Проводі Організації українських націоналістів. 1948 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-277107. – Г-81668.
29. Листівки. Німецький солдате! (Deutscher Soldat!). 1941–1944 рр. // Фонди НМІУДСВ. – КН-276087–276096. – Л-8715–8724.
30. Погон лейтенант-генерала 1 Королівського драгунського гвардійського полку Сухопутних військ Великобританії. 2000 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-277173. – РТ-5163.
31. Виделка з армійського похідного столового набору М1942. 1942 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-277271. – РМ-2653.
32. Свисток офіцера Російської імператорської армії. I чверть ХХ століття // Фонди НМІУДСВ. – КН-277271. – РМ-2655.
33. Книжка. Бессарабія Україна – Крим. 1943 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-276575. – К-26775.
34. Шолом. 1932–1945 рр. // Фонди НМІУДСВ. – КН-276573. – РМ-2634.
35. Наручники. 1935–1945 рр. // Фонди НМІУДСВ. – КН-276572. – РМ-2630.
36. Погони молодшого лейтенанта НКВД. 1946 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-276574/1–2. – РТ-5079/1–2.
37. Генеральний каталог. – Семенюк В.П. // Фонди НМІУДСВ.
38. Генеральний каталог. – Лиськевич П.М. // Фонди НМІУДСВ.
39. Генеральний каталог. – Чемеринська Р.Л. // Фонди НМІУДСВ.

40. Генеральний каталог. – Гуньовська О.М. // Фонди НМІУДСВ.
41. Документи Гуньовської О.М. 1926–1943 рр. // Фонди НМІУДСВ. – КН-277086–277090. – Д-71431–71435.
42. Генеральний каталог. – Лиско В.В. // Фонди НМІУДСВ.
43. Генеральний каталог. – Лиско Р.В. // Фонди НМІУДСВ.
44. Відзнака імені Блаженного Священномученика Омеляна Ковча. 2010 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-277023. – РР-3083.
45. Генеральний каталог. – Мосійчук (Слободюк) М.С. // Фонди НМІУДСВ.
46. Генеральний каталог. – Капуста В.П. // Фонди НМІУДСВ.
47. Генеральний каталог. – Репіцький Є.І. // Фонди НМІУДСВ.
48. Генеральний каталог. – Ялинський В.С. // Фонди НМІУДСВ.
49. Медаль Праведника народів світу В.С. Ялинського. 2013 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-276733. – НН-14769.
50. О. Стяжкіна. «Стигма окупації: Радянські жінки у самобаченні 1940-х років». – К., 2019. – С. 321.
51. Генеральний каталог. – Бірюкова Є.П. // Фонди НМІУДСВ.
52. Генеральний каталог. – Маліцький І.Ф. // Фонди НМІУДСВ.
53. Генеральний каталог. – Побірченко І.Г. // Фонди НМІУДСВ.
54. Генеральний каталог. – Мошура (Олешко) К.С. // Фонди НМІУДСВ.
55. Сповідання про загибель Г.А. Волошина. 1945 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-276934. – Д-71351.
56. Генеральний каталог. – Волошин Г.А. // Фонди НМІУДСВ.
57. Генеральний каталог. – Веремей І.М. // Фонди НМІУДСВ.
58. Генеральний каталог. – Федоров О.З. // Фонди НМІУДСВ.
59. Генеральний каталог. – Федоров І.Г. // Фонди НМІУДСВ.
60. Генеральний каталог. – Субботін В.В. // Фонди НМІУДСВ.
61. Генеральний каталог. – Кудрявцев М.Г. // Фонди НМІУДСВ.
62. Генеральний каталог. – Щербак А.М. // Фонди НМІУДСВ.
63. Генеральний каталог. – Кравцов Ю.Є. // Фонди НМІУДСВ.
64. Генеральний каталог. – Антіпін І.О. // Фонди НМІУДСВ.
65. Генеральний каталог. – Герасименко В.П. // Фонди НМІУДСВ.
66. Генеральний каталог. – Мазур І.Є. // Фонди НМІУДСВ.
67. Лист Г.С. Часника до дружини. 1945 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-276853. – Д-71326.
68. Генеральний каталог. – Антонюк М.Л. // Фонди НМІУДСВ.
69. Генеральний каталог. – Петичинська О.К. // Фонди НМІУДСВ.
70. Генеральний каталог. – Єресько В.С. // Фонди НМІУДСВ.
71. Генеральний каталог. – Полюга Л.Р. // Фонди НМІУДСВ.
72. Генеральний каталог. – Божко В.М. // Фонди НМІУДСВ.
73. Генеральний каталог. – Стеблюк В.В. // Фонди НМІУДСВ.
74. Генеральний каталог. – Потехін П.Г. // Фонди НМІУДСВ.
75. Генеральний каталог. – Блінов В.Є. // Фонди НМІУДСВ.
76. Генеральний каталог. – Галущенко А.В. // Фонди НМІУДСВ.
77. Генеральний каталог. – Ридзанич М.В. // Фонди НМІУДСВ.
78. Генеральний каталог. – Сумський Д.М. // Фонди НМІУДСВ.
79. Генеральний каталог. – Лисенко І.Д. // Фонди НМІУДСВ.
80. Генеральний каталог. – Зраєвська І.В. // Фонди НМІУДСВ.
81. Подяка Президента України. 2014 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-276638. – Д-71262.
82. Генеральний каталог. – Цветанська Є.В. // Фонди НМІУДСВ.

83. Генеральний каталог. – Шостя Р.В. // Фонди НМІУДСВ.
84. Монета пам'ятна. «75 років визволення України» // Фонди НМІУДСВ. – КН-277025/1-2. – НН-13783/1-2.
85. Медаль пам'ятна. «100-річчя Чортківської офензиви» // Фонди НМІУДСВ. – КН-277024/1-2. – НН-13782/1-2.
86. Марки поштові, блоки марок. Конверти першого дня. 2018–2019 рр. // Фонди НМІУДСВ. – КН-276639–276673. – Філ-2972–3006.
87. Блок марок «Краса і велич України. Донецька область». 2019 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-276674. – Філ-3007.
88. Генеральний каталог. – Власюк Р.В. // Фонди НМІУДСВ.
89. Генеральний каталог. – Петросян О.А. // Фонди НМІУДСВ.
90. Генеральний каталог. – Захаров С.В. // Фонди НМІУДСВ.
91. Живопис. Малюнки. 2014–2019 рр. // Фонди НМІУДСВ. – КН-276588–276595. – ОМ-3698–3705.
92. Генеральний каталог. – Козловський І.А. // Фонди НМІУДСВ.
93. Банер «#FreeSushchenko». 2016–2019 рр. // Фонди НМІУДСВ. – НД-31547.
94. Пакети господарські. 2018–2019 рр. // Фонди НМІУДСВ. – КН-276969–276991; РР-5056–5078.
95. Генеральний каталог. – Сизонович О.І. // Фонди НМІУДСВ.

© **Ярослава ПАСИЧКО**

АНАЛІЗ НАУЧНОГО КОМПЛЕКТОВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЯ ІСТОРІИ УКРАЇНИ ВО ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЕ ЗА 2019 Г.

Подведены итоги научного комплектования Национального музея истории Украины во Второй мировой войне за 2019 г. По тематическому принципу проанализированы новые поступления, которые дополнили фондовую коллекцию и стали как источником для дальнейшего исследования истории войны, так и уникальными экспонатами в экспозиционном пространстве музея. Определены направления дальнейшего комплектования фондовой коллекции с учётом явлений действительности и востребованности в обществе.

Ключевые слова: Вторая мировая война, Национальный музей истории Украины во Второй мировой войне, музейный предмет, комплектование, экспозиция, фонды, фондовые коллекции.

© *Yaroslava PASICHKO*

RESEARCH ANALYSIS FOR 2019 OF NEW ACQUISITIONS OF THE NATIONAL MUSEUM OF THE HISTORY OF UKRAINE IN THE SECOND WORLD WAR

The author summed up the new scientific acquisitions of the National Museum of the History of Ukraine in the Second World War for 2019. On a thematic basis, the author analyzed the new acquisitions which added the fund collection and became both a source for further research of the history of the war and the unique exhibits in the museum exhibition space. The directions of further acquisition of the fund collection are determined taking into account the realities and needs in society.

Keywords: *Second World War, National Museum of the History of Ukraine in the Second World War, museum item, acquisition, exposition, funds, fund collections.*